

دانشگاه باقر العلوم علیه السلام

دانشکده: علوم اجتماعی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته : علوم اجتماعی

عنوان :

کارکردهای اجتماعی دین از دیدگاه علامه طباطبایی و دورکیم

استاد راهنما:

حجت الاسلام والمسلمین دکتر شمس الله مریجی

استاد مشاور:

حجت الاسلام والمسلمین دکتر حمید پارسانیا

نگارش:

فاطمه فریدونی

اسفند 1388

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بیتہ اللہ خیر لکم ان کنتم مؤمنین

تقدیم بہ

محضر مقدس امام زمان (عج) حجت بن الحسن
العسکری روحی و ارواح العالمین لہ فداء؛
امید کہ مورد قبول و رضای آن حضرت قرار گیرد.

تشکر و تقدیر

قبل از هر چیز خداوند متعال را شاکرم که با وجود همه مشکلات توفیق نگارش این پژوهش را نصیبم کرد. به حکم وظیفه اخلاقی و انسانی بر خود لازم می‌دانم از استاد راهنما حجت الاسلام والمسلمین دکتر مریجی و استاد مشاور حجت الاسلام والمسلمین دکتر پارسانیا کمال تشکر و قدردانی را بنمایم. مخصوصاً حجت الاسلام والمسلمین مریجی که با راهنمایی‌های روشنگرانه خویش راهگشای مسائل مطرح شده در حین انجام این پژوهش بودند.

و همچنین نهایت سپاس و قدردانی را از خانواده عزیزم که با صبر و بردباری سختی‌های راه را بر من هموار کرده و مرا در این مسیر همراهی کردند، می‌نمایم. سزاوار است از همه کسانی که در به انجام رساندن این اثر مرا یاری رساندند، سپاسگزاری کنم.

چکیده

این پژوهش به دنبال آن است تا به بررسی تطبیقی کارکردهای اجتماعی دین از دیدگاه دورکیم و علامه طباطبایی بپردازد تا بدین وسیله وجوه اشتراک و افتراق دیدگاههای آنان را در این زمینه نشان دهد.

دورکیم و علامه طباطبایی با وجود اینکه دارای مبانی نظری متفاوتی هستند، اما هر دو بر ضرورت همیشگی دین و قوانین دینی در جامعه اذعان دارند. به اعتقاد دورکیم دین بر حسب نوع جوامع خصوصیات متفاوت پیدامیکند. ایشان برای دین دو بعد عقیدتی و مناسکی مطرح می کنند اما عنصر اصلی دین را بعد مناسکی آن می دانند. آنچه که در تبیین کارکردی دورکیم از دین اهمیت دارد کارکردهای اجتماعی مناسک دینی است که عبارتند از: انضباط بخشی، وحدت بخشی، خوشبختی بخشی، حیات بخشی و تقویت قوا. بر این اساس دورکیم کارکردهای دین را در بعد اجتماعی آن خلاصه می کند.

اما علامه طباطبایی بر این باور است که دین در سه بعد عقیدتی، اخلاقی و عملی دارای کارکردهای فردی و اجتماعی، دنیوی و اخروی است. از جمله کارکردهای اجتماعی دین از نظر ایشان می توان به اصلاح جامعه، تنظیم زندگی اجتماعی، شکوفایی فرهنگ و تمدن و... اشاره کرد. به اعتقاد علامه (ره) تنها راهی که اجتماع انسانی را از تشتت و تفرقه نجات می دهد، دین است؛ چرا که دین برای رفع و حل اختلاف جوامع بشری و ایجاد وحدت و همبستگی اجتماعی آمده است.

بنابر این می توان گفت که علامه و دورکیم با وجود پیش فرض های متفاوت در بحث دین، بر نقش محوری دین در جامعه تأکید دارند و کارکردهای اجتماعی مشابهی را برای دین مطرح کرده اند. اما تبیین علامه (ره) از کارکردهای دین ناظر به همه ابعاد وجود انسان است که برخلاف دورکیم اولاً با تقلیل گرایی همراه نیست. ثانیاً کارکردهای دین را در راستای سعادت و کمال انسان می داند و ثالثاً کارکردهای اجتماعی دین را نه تنها در ساختار جامعه بلکه در محتوای جامعه هم مطرح می کند.

فهرست مطالب

1	مقدمه.....
3	فصل اول: کلیات و مفاهیم.....
4	1- بیان مساله.....
5	2- سؤالات اصلی و فرعی پژوهش.....
5	الف) سؤال اصلی.....
5	ب) سؤالات فرعی پژوهش.....
6	3- علت انتخاب موضوع و اهمیت و فایده آن.....
6	4- پیشینه پژوهش.....
8	5- اهداف پژوهش.....
8	6- تعریف مفاهیم.....
8	6-1- تعریف دین:.....
9	6-1-1- معنای لغوی دین.....
10	6-1-2- دین در قرآن.....
11	6-1-3- دین در روایات.....
11	6-1-4- تعاریف اصطلاحی دین و عوامل اصلی بروز اختلاف در آن..
12	1- حوزه های دین پژوهی و مسأله تعریف دین.....

- 2- دین و مترادف های آن 12
- 2-1- دین وایدئولوژی 13
- 2-2- دین و ایمان 14
- 2-3- دین و شریعت 14
- 2-4- دین و مذهب 15
- 2-5- دین و ماوراءالطبیعه 16
- 3- دین و مبادی تعریف 16
- 4- رهیافت های نظری در تعریف دین 17
- 4-1- تعاریف اصطلاحی دین از نظر دانشمندان اسلامی 17
- 4-2- تعاریف اصطلاحی دین از نظر دانشمندان غربی 19
- 6-2- تعریف جامعه 23
- 6-3- تعریف کارکرد و انواع آن 24
- 6-3-1- مفهوم کارکرد: 24
- 6-3-2- کارکردهای مناسب و نامناسب 26
- 6-3-3- کارکردهای آشکار و پنهان 27
- 6-3-4- کارکرد اجتماعی 27
- 6-4- انسان شناسی 28
- 6-5- هستی شناسی 28
- 6-6- روش شناسی 28
- 7- پیش فرض ها 29
- 8- روش پژوهش 29
- 9- روش گرد آوری اطلاعات 30
- 10- سازماندهی پژوهش 30

فصل دوم: دیدگاه های اساسی درباره کارکردهای دین
Error! Bookmark not defined.

- Error! Bookmark not defined.**.....مقدمه
- Error! Bookmark not defined.**.....دیدگاه‌های اساسی در باره کارکردهای دین
- Error!** 1- کارکردهای دین برحسب نوع نگرش (مثبت یا منفی بودن)
Bookmark not defined.
- Error! Bookmark not defined.**.....1-1- کارکردهای منفی دین
- Error! Bookmark not** نقد نظریه مارکس و مارکسیست ها
defined.
- Error! Bookmark not defined.**.....1-2- کارکردهای مثبت دین
- Error! Bookmark** 1-2-1- همیشگی بودن کارکردهای مثبت دین
not defined.
- Error! Bookmark** 1-2-2- مقطعی بودن کارکردهای مثبت دین
not defined.
- Error! Bookmark not defined.**.....نقد نظریه آگوست کنت:
- Error! Bookmark not defined.**.....2- کارکردهای دین برحسب قلمرو آن
- Error! Bookmark not** 2-1- نظریات حداقلی دین و نقد آنها
defined.
- Error! Bookmark not defined.**.....2-1-1- نظریه سکولاریسم
- Error! Bookmark not defined.**.....2-1-2- نظریه روانشناسان
- Error! Bookmark not defined.**.....2-1-3- نظریه جامعه شناسان
- Error! Bookmark not** 2-1-4- نظریه روشنفکران مذهبی
defined.
- Error! Bookmark not defined.**.....نقد نظریات حداقلی
- Error! Bookmark not defined.**.....2-2- نظریه حداکثری دین و نقد آن
- Error! Bookmark not defined.**.....نقد نظریه حداکثری
- Error! Bookmark not defined.**.....2-3- نظریه اعتدالی دین
- Error! Bookmark not** فصل سوم: دین و کارکردهای اجتماعی آن از دیدگاه دورکیم
defined.

بخش اول: کلیاتی درباره دورکیم..... Error! Bookmark not defined.

1- زندگی و آثار دورکیم.....

2- زمینه فکری و اندیشه‌های اصلی دورکیم.....

3- رویکرد روش شناسی دورکیم در دین پژوهی.....

4- هستی شناسی دورکیم.....

5- انسان شناسی دورکیم.....

بخش دوم: کارکردهای اجتماعی دین از نظر دورکیم. Error! Bookmark not defined.

1- دین و ابعاد آن.....

1-1- دورکیم و بعد مناسکی دین.....

2- دین و خصوصیات آن در جوامع مختلف از نظر دورکیم Error! Bookmark not defined.

2-1- دین و خصوصیات آن در جوامع ابتدایی Error! Bookmark not defined.

2-2- دین و خصوصیات آن در جوامع صنعتی امروزی Error! Bookmark not defined.

3- دورکیم و تبیین کارکردی دین.....

4- دین به مثابه نهاد اجتماعی و کارکردهای آن از نظر دورکیم Error! Bookmark not defined.

5- نقد نظریه دین دورکیم.....

5-1- انتقادات روش شناسانه.....

5-2- انتقادات مردم نگارانه و تجربی.....

5-3- انتقادات نظری.....

فصل چهارم: دین و کارکردهای اجتماعی آن از دیدگاه علامه طباطبایی Error! Bookmark not defined.

بخش اول: کلیاتی درباره علامه طباطبایی..... Error! Bookmark not defined.

1- زندگی و آثار علامه طباطبایی.....

- Error! Bookmark not defined.**..... آثار علامه طباطبائی
- Error!** 2- اندیشه‌های اصلی علامه طباطبائی و نوآوریهای او در ابعاد مختلف
- Bookmark not defined.**
- Error! Bookmark not** 3- رویکرد روش شناسی علامه طباطبائی در دین پژوهی
- defined.**
- Error! Bookmark not defined.**..... 4- هستی شناسی علامه طباطبائی
- Error! Bookmark not defined.**..... 5- انسان شناسی
- Error! Bookmark** بخش دوم: دین و کارکردهای فردی و اجتماعی آن از دیدگاه علامه طباطبائی
- not defined.**
- Error! Bookmark not defined.**..... 1- دین و ابعاد آن
- Error! Bookmark not defined.**..... 2- دین و نظریه فطرت علامه
- Error! Bookmark not defined.**..... 3- دین و ماهیت اجتماعی آن
- Error! Bookmark not defined.**..... 4- کارکردهای دین از دیدگاه علامه طباطبائی
- Error! Bookmark** 4-1-1- پیش فرضهای علامه طباطبائی در بحث کارکرد دین
- not defined.**
- Error! Bookmark not defined.**..... 4-1-1-1- حقانیت دین و خدا
- Error! Bookmark not defined.**..... 4-1-1-2- قرآن و سنت
- Error! Bookmark not defined.**..... 4-1-1-3- سازگاری عقل و دین
- Error! Bookmark not defined.**..... 4-1-1-4- شریعت سخنگو
- Error! Bookmark not defined.**..... 5-1-5- دو ساحتی بودن دین
- Error! Bookmark** 4-2- کارکردهای فردی و اجتماعی دین از دیدگاه علامه
- not defined.**
- Error! Bookmark not defined.**..... 4-2-1- کارکردهای فردی دین
- Error! Bookmark not** 4-2-1-1- کارکردهای نگرشی دین
- defined.**
- Error! Bookmark** 1- کارکردهای نگرش ایمانی در قرآن
- not defined.**

- 2- کارکردهای معرفت زایی دین **Error! Bookmark not defined.**
- 2-1- خداشناسی..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2-2- پیامبرشناسی **Error! Bookmark not defined.**
- 2-2-1- تبیین خصوصیات پیامبران **Error!**
Bookmark not defined.
- 2-2-2- معرفی انگیزه بعثت پیامبران **Error!**
Bookmark not defined.
- 2-3- معاد شناسی..... **Error! Bookmark not defined.**
- 4-2-1-2- کارکردهای دین در عرصه اخلاق .. **Error! Bookmark not defined.**
- 1- شناخت فضائل و رذائل اخلاقی .. **Error! Bookmark not defined.**
- 2- تربیت اخلاقی **Error! Bookmark not defined.**
- 3- پشتی‌بانی از اصول اخلاقی و ضمانت اجرای آن **Error!**
Bookmark not defined.
- 4-2-1-3- تامین سعادت دنیوی و اخروی انسان **Error!**
Bookmark not defined.
- 4-2-1-4- تأمین بهداشت جسمی و روحی انسان **Error!**
Bookmark not defined.
- 4-2-2- کارکردهای اجتماعی دین... **Error! Bookmark not defined.**
- 4-2-2-1- اصلاح جامعه **Error! Bookmark not defined.**
- 4-2-2-2- ایجاد وحدت و همبستگی اجتماعی **Error! Bookmark not defined.**
- 4-2-2-3- تنظیم زندگی اجتماعی انسان . **Error! Bookmark not defined.**
- 4-2-2-4- شکوفایی تمدن و فرهنگ **Error! Bookmark not defined.**
- 4-2-2-5- حفظ منافع افراد و رفع اختلافات اجتماعی **Error!**
Bookmark not defined.

- 4-2-2-6- کارکردهای اجتماعی دین در عرصه احکام عملی (فقه)
- Error! Bookmark not defined.**.....
- 1- کلیاتی در باب احکام عملی .. **Error! Bookmark not defined.**
- 1-1- معنای لغوی و اصطلاحی احکام **Error! Bookmark not defined.**
- 1-2- موضوع و گستره احکام **Error! Bookmark not defined.**
- 1-3- ابواب فقه از نظر علامه طباطبایی **Error! Bookmark not defined.**
- 1-3-1- عبادات ...: **Error! Bookmark not defined.**
- 1-3-2- معاملات : **Error! Bookmark not defined.**
- 1-3-3- سیاسات (احکام): **Error! Bookmark not defined.**
- 2- کارکردهای اجتماعی احکام دینی بر حسب ابواب فقهی
- Error! Bookmark not defined.**.....
- 2-1- فقه عبادی و کارکردهای اجتماعی آن
- Error! Bookmark not defined.**.....
- 2-1-1- کارکرد اجتماعی نماز **Error! Bookmark not defined.**
- 2-1-2- کارکرد اجتماعی حج ... **Error! Bookmark not defined.**
- 2-1-3- نماز، روزه و حج وسیله رفع اختلافات طبقاتی **Error! Bookmark not defined.**
- 2-1-4- کارکرد اجتماعی خمس و زکات **Error! Bookmark not defined.**.....
- 2-2- فقه معامله ای و کارکردهای اجتماعی آن **Error! Bookmark not defined.**.....
- 2-2-1- قوام و ثبات اجتماعی **Error! Bookmark not defined.**

Error! 2-2-2- تأمین عدالت اجتماعی.....

Bookmark not defined.

2-2-3- معاملات اقتصادی باطل و

Error! Bookmark کارکردهای منفی آن .

not defined.

Error! 2-2-3-1- معاملات ربوی

Bookmark not defined.

Error! 2-2-3-2- کم فروشی.....

Bookmark not defined.

2-3- فقه سیاسی و کارکردهای اجتماعی آن

Error! Bookmark not defined.....

2-3-1- حکومت ضامن اجرای احکام

Error! Bookmark not ... فقهی و حکومتی

defined.

2-3-2- حکومت حافظ حقوق و منافع

Error! Bookmark not اجتماعی انسان

defined.

Error! Bookmark not defined..... فصل پنجم: بررسی تطبیقی دیدگاهها

Error! Bookmark not defined.... بخش اول: وجوه اشتراک دیدگاه علامه طباطبایی و دورکیم

Error! Bookmark not defined..... 1- اشتراک در واقعیت دین

Error! Bookmark not defined..... 2- اشتراک در کارکردهای مثبت دین

Error! Bookmark not defined..... 3- اشتراک در دایمی بودن دین

Error! Bookmark not defined..... 4- اشتراک در پیوند دین و جامعه

Error! Bookmark not defined..... بخش دوم: وجوه افتراق دیدگاه دورکیم و علامه طباطبایی

Error! Bookmark not defined..... 1- پیش فرضهای متفاوت در تعریف دین

Error! Bookmark not defined..... 2- تفاوت در مبانی نظری

Error! Bookmark not defined..... 2-1- تفاوت در روش شناسی

Error! Bookmark not defined..... 2-2- تفاوت در هستی شناسی

Error! Bookmark not defined..... 2-3- تفاوت در انسان شناسی

3- منشأ دین.....	Error! Bookmark not defined.
4- نوع رابطه دین و جامعه.....	Error! Bookmark not defined.
5- رابطه دین و اخلاق.....	Error! Bookmark not defined.
6- علت دوام دین.....	Error! Bookmark not defined.
7- حرکت ادیان.....	Error! Bookmark not defined.
8- کارکردهای دین برحسب برحسب قلمرو آن.....	Error! Bookmark not defined.
9- کارکردهای اجتماعی دین بر حسب ابعاد دین.....	Error! Bookmark not defined.
نتیجه گیری.....	Error! Bookmark not defined.
فهرست منابع.....	Error! Bookmark not defined.
الف) کتابها.....	Error! Bookmark not defined.
ب) پایان نامه ها و مقالات.....	Error! Bookmark not defined.

مقدمه

در عصر جدید با رشد علوم به ویژه علوم تجربی تبیین کارکردی رواج یافته است. این تبیین به بررسی پدیده‌ها بر اساس پی‌آمد و آثارشان در زندگی فردی و اجتماعی انسان می‌پردازد و در عرصه‌های مختلف از جمله دین توجه بسیاری از دانشمندان از جمله جامعه‌شناسان و مردم‌شناسان و متکلمان را به سوی خود معطوف داشته است. سؤالی که در تبیین کارکردی دین مطرح می‌شود این است که دین چه نقش و کارکردی در زندگی انسان دارد؟

از بین جامعه‌شناسان دورکی‌م را به عنوان بنیانگذاری کارکردگرایی در عصر جدید می‌دانند که در تبیین دین بر جنبه اجتماعی آن تأکید دارد. ایشان توجهی به صدق و کذب ادیان و حقانیت دین و گزاره‌های دینی ندارد و صرف نظر از حقانیت دین و با روش علمی به مطالعه دین و آثار و کارکردهای آن می‌پردازند.

متفکرین و اندیشمندان اسلامی نیز از گذشته‌های دور به پیامدها و کارکردهای دین توجه داشته‌اند. آنها در ضمن مباحث مختلف دینی به این موضوع نظر داشته‌اند، اما به طور مستقل به این موضوع نپرداخته‌اند. بنابراین نیازی از بشر به دین و اینکه دین پاسخی چه نیازی از نیازهای انسان است همواره مورد توجه اندیشمندان اسلامی بوده و توجه به این مساله در بین آنها سابقه ای طولانی دارد. اما آنچه که دین پژوهان اسلامی در مطالعات دینی خود به آن عنایت دارند توجه به حقانیت دین و صدق و کذب آن است، علامه طباطبائی نیز از این جمله است. ایشان ضمن تبیین و تفسیر دین حقانیت آن را مد نظر داشته و به دفاع عقلانی از آن می‌پردازند.

دورکیم و علامه طباطبایی با وجود پیش فرض های متفاوتی که از دین دارند در آثار خود به نقش و کارکردهای اجتماعی آن پرداخته اند و حضور دین در زندگی اجتماعی را یک ضرورت می دانند. هدف از انجام این پژوهش بیان کارکردهای اجتماعی دین از دیدگاه این دو متفکر و یافتن وجوه اشتراک و افتراق دیدگاههای آنها می باشد که به تفصیل به آن خواهیم پرداخت.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

فصل اول:

کلیات و مفاهیم

1- بیان مساله

انسان موجودی اجتماعی است که بدون حضور در جامعه و تعامل با دی‌گران از عهده پاسخگویی به نیازهای متنوع زندگی خویش بر نمی‌آید. این معاشرت و تعامل در زندگی اجتماعی باید مبتنی بر قانون باشد و گرنه به اختلال در نظام اجتماعی منجر خواهد شد. زیرا سودجویی و حب ذات که از صفات غریزی انسان است، او را به سوی تضییع حقوق دیگران سوق می‌دهد. بنابراین برای کنترل صفات غریزی انسان وجود قانون امری ضروری به نظر می‌رسد. از بی‌ن همه قوانین این قوانین دینی هستند که بیش از هر قانون دیگر می‌توانند در این زمینه مؤثر باشند و در ثبات نظام اجتماعی نقش ایفا نمایند.

بنابراین قوانین، اصول و ارزش‌های ثابتی که دین آنها را برای انسان فراهم می‌کند، برای رفع نیازهای اجتماعی وی بیش از هر چیزی دین‌گر اهمیت دارند. دین در یک تقسیم‌بندی کلی به دو دسته الهی و بشری تقسیم می‌شود. دین بشری دینی است که بشر با فکر خود برای خویش تدوین کرده است. اما دین الهی از سوی خداوند برای هدایت بشر فرستاده شده است.

دین چه منشأ الهی داشته باشد چه بشری، از نگاه اندیشمندانی که از منظرهای متفاوتی به مطالعه آن پرداخته‌اند، دارای کارکردهای مختلفی از جمله کارکردهای اجتماعی در زندگی انسان است. کارکرد در اصطلاح جامعه‌شناسی غالباً به معنی کار، نقش و وظیفه استعمال می‌شود. علاقه جامعه‌شناسان از جمله دورکیم به مطالعه دین عمدتاً ناشی از تأثیراتی است که دین در حیات اجتماعی انسان دارد. دورکیم دین را به عنوان یک پدیده اجتماعی در نظر می‌گیرد.

گیرد و علت موجد آن را انسان و زندگی اجتماعی می داند. علامه طباطبایی بر خلاف دورکیم برای دین منشأ الهی قائل است. از نظر ایشان نیز دین و قوانین دینی به دنبال پاسخگویی به نیازهای ضروری انسان می باشند. دورکیم و علامه طباطبایی که هر کدام از اندیشمندان برجسته زمان خود هستند، بر نقش مؤثر دین در حیات اجتماعی بشر تأکید دارند. در این پژوهش بر آنیم تا به بررسی تطبیقی دین از دیدگاه دورکیم و علامه طباطبایی پردازیم و کارکردهای اجتماعی دین را از نگاه آنان مقایسه کرده و وجوه اشتراک و افتراق آنها را بیان نماییم.

2- سؤالات اصلی و فرعی پژوهش

هر پژوهشی دارای سؤالات اصلی و فرعی است. این پژوهش نیز از این قاعده مستثنی نیست که عبارتند از:

الف) سؤال اصلی

از دیدگاه دورکیم و علامه طباطبایی دین چه کارکردهای اجتماعی در زندگی انسان دارد و وجوه اشتراک و افتراق دیدگاههای آنها چیست؟

ب) سؤالات فرعی پژوهش

1. دین در چه عرصه‌های از زندگی انسان حضور دارد و دارای کارکرد است؟
2. آیا در نگرش‌های غیر مؤمنانه دورکیم نسبت به دین می‌توان کارکردهای اجتماعی برای دین قائل شد؟
3. آیا در نگرش‌های مؤمنانه علامه طباطبایی نسبت به دین می‌توان کارکردهای اجتماعی برای دین مطرح کرد؟
3. میان کارکردهای اجتماعی دین از دیدگاه دورکیم و علامه طباطبایی چه وجوه تمایز

و تشابهی وجود دارد؟

3- علت انتخاب موضوع و اهمیت و فایده آن

علاوه بر علاقه شخصی که منجر به انتخاب موضوع مورد پژوهش شده، پژوهش‌های فرهنگی و تاریخی گویای این حقیقت است که بشر به دین در زندگی اجتماعی نیاز دارد. این نیاز نه تنها در اعصار گذشته بلکه در عصر جدید نیز که بشر زندگیش را بر مبنای عقلانیت اداره می‌کند، رفع نشده است. گرایش مجدد به دین در عصر حاضر، نشان ناتوانی عقلانیت مدرن و پیوند عمیق آن با زندگی فردی و اجتماعی انسان است. بنابراین می‌توان گفت که دین بیش از هر عامل دیگری در زندگی انسان نقش مؤثر دارد. به طوری که هیچ نهاد دیگری نمی‌تواند کارکردهای آن را ایفا نماید. زیرا دین با نیازهای بی‌انسان سر و کار دارد که این نیازها همواره باقی است و لذا دین هم همواره باقی خواهد ماند. بنابراین ضرورت ایجاب می‌کند در مورد دین و کارکردهای اجتماعی آن تحقیق شود تا بدین وسیله اهمیت و ضرورت نقش بی‌بدیل آن در زندگی بشر آشکار شود.

نیاز بشر به دین در زندگی اجتماعی و کارکردهای اجتماعی آن هم از سوی افرادی مطرح می‌شود که به مبدأ و معاد عقیده ندارند و دین را امری بشری می‌دانند، هم توسط کسانی که به خدا و معاد ایمان دارند و برای دین منشأ الهی قائلند. لذا در این پژوهش درصدد بیان دیدگاه دورکیم به عنوان یک فرد ملحد با دیدگاه علامه طباطبایی به عنوان یک فرد مؤمن در زمینه کارکردهای اجتماعی دین هستیم. تا بدین وسیله ضمن معرفی اندیشه علامه (ره) و مقایسه آن با دورکیم غنای اندیشه اسلامی و جامعیت آن را نسبت به اندیشه‌های غربی آشکارتر نماییم.

4- پیشینه پژوهش

در رابطه با کارکرد دین در اندیشه علامه طباطبایی یا دورکیم هیچ کتابی که به طور مستقل به این موضوع پرداخته باشد پیدا نکردم. لذا اندیشه‌های این دو متفکر در این زمینه از

طریق کتب مختلفی که خود آنان نگاشته‌اند یا نویسندگان دیگر در کتب خود بدان اشاره داشته‌اند، جمع آوری شده است.

از بین کتابهایی علامه طباطبایی می‌توان به المیزان اشاره کرد که بیش از هر کتاب دیگری از آن استفاده شده است. کتاب انتظار بشر از دین نوشته عبد الله نصری کتاب دیگری است که در بخش سوم آن به بیان دیدگاه علامه طباطبایی در زمینه دین پرداخته شده است. و مورد استفاده واقع شده است.

یکی دیگر از منابع مورد استفاده در این پژوهش کتاب کارکرد دین نوشته اسد الله تبریزی است، که از منظر درون دینی به مطالعه دین پرداخته است. و دارای دو بخش می-باشد. در بخش اول به کارکردهای فردی دین پرداخته شده است و در بخش دوم کارکردهای اجتماعی دین مطرح شده است. در این پژوهش از پیش گفتار و فصل اول که شامل کلیات نیز می‌شود بهره گرفته شده است.

علاوه بر این کتابها به کتابهای تعالیم اسلام نوشته علامه طباطبایی، کارکرد دین در زندگی بشر نوشته محمد سبحانی نیا می‌توان اشاره کرد.

از بین کتابهایی که به اندیشه دورکیم در زمینه موضوع مورد پژوهش پرداخته‌اند کتاب صور بنیانی حیات دینی است که شامل سه کتاب است: کتاب اول مسائل مقدماتی را باز می‌گوید، کتاب دوم باورهای بنیانی دین را معرفی می‌کند و کتاب سوم مسأله مناسک دینی را که در هر دینی وجود دارد تحلیل می‌نماید. که بیشتر کتاب اول و سوم بهره گرفته شده است. زندگی و اندیشه بزرگان جامعه شناسی نوشته لوئیس کوزراز جمله کتابهایی است که به اندیشه و زندگی بزرگان جامعه شناسی از جمله دورکیم پرداخته کارکردهای دین از نظر وی را توضیح داده است.

یکی دیگر از منابع مورد استفاده کتاب جامعه شناسی دین است که از منظر برون دینی به مطالعه دین پرداخته است و توسط جابر دانش در هفت فصل تدوین شده است. فصلهای چهارم با موضوع عرصه‌های مطالعاتی جامعه شناسی دین، فصل پنجم با موضوع سیر مطالعاتی

جامعه شناسی دین و فصل ششم با موضوع اندیشه‌های بزرگان جامعه شناسی دین در این پژوهش به کار رفته‌اند.

کتاب درآمدی بر منش‌دین نوشته علیرضا قائمی نیا یکی دیگر از کتابهایی است که در فصل اول آن تحت عنوان نظریات تکامل گرایانه به بیان و نقد نظریه دین دورکیم پرداخته است. کتاب مراحل اساسی اندیشه در جامعه شناسی نوشته ریمون آرون، منبع دیگری است که نظریه دین دورکیم در آن مطرح شده است.

5- اهداف پژوهش

1. شناخت عرصه‌های حضور دین در زندگی انسانها از دیدگاه دورکیم و علامه

طباطبایی

2. شناخت نقش و تأثیر آموزه‌های دینی در زندگی انسانها از دیدگاه دورکیم

3. شناخت نقش و تأثیر آموزه‌های دینی در زندگی انسانها از دیدگاه علامه

طباطبایی

4. شناخت کارکردهای اجتماعی دین از دیدگاه دورکیم و علامه طباطبایی و وجوه

اشتراک و افتراق دیدگاههای آنها

6- تعریف مفاهیم

قبل از ورود به مباحث اصلی لازم است مفاهیم کلیدی که در این پژوهش به کار رفته-

اند را تعریف کنیم تا معنای دقیق این مفاهیم را به درستی روشن کرده باشیم :

1-6- تعریف دین:

دین یکی از واژگان کلیدی این پژوهش است. که از لحاظ لغوی و اصطلاحی معانی

متفاوتی دارد. که به آنها می‌پردازیم.

1-1-6- معنای لغوی دین

لغویان برای واژه «دین» معانی گوناگونی ذکر کرده‌اند که برخی از آنها عبارتند از: طاعت، جزا، عادت، قهر، استیلا، تدبیر، سیره، کرنش، پیروی، تسلیم و... برخی یک معنای اصلی را برای این واژه بیان کرده‌اند. ابن فارس در کتاب معجم مقاییس اللغه برای این واژه یک معنا را بیشتر نمی پذیرد. به نظر وی معنای اصلی این واژه انقیاد و اطاعت است. در لغت نامه دهخدا نیز این معانی برای واژه دین ثبت شده است: کیش، ملت، صبغه، طریقت، شریعت، مقابل کفر، توحید، عبادت پرهیزکاری، پاداش، اسلام، حساب، معصیت، قضا، حال، سیاست و رای، سیرت، عادت و کار، بیماری خواری و...¹ با تدبر در معانی واژه دین درمی یابیم که به نظر همه لغت شناسان دین به معنای اطاعت و انقیاد آمده است و در قرآن نیز به این معنا به کار رفته است:

«ولایدینون دین الحق»: دین حق را نمی پذیرند و اطاعت نمی کنند.

برخی از لغت شناسان معتقدند که در معنای اصلی این واژه «دی-ن» دو چیز نهفته است:

1. خضوع و فرمان برداری². بودن این انقیاد در برابر یک قانون، دستور و مقررات ویژه و معین. پس معنای دین و حقیقت آن عبارت است از: تسلیم، خضوع و فرمان برداری کامل و خالص در برابر احکام تکوینی و تشریحی خداوند. ظهور واقعی این حقیقت در آخرت است از این رو، آن را یوم الدین گویند. اما علت وجود معانی گوناگون واژه دین، می‌تواند این باشد که، چون این واژه در دهها و صدها جمله گوناگون و در موقعیت‌ها، زمانها و مکانهای مختلف به کار رفته، معانی جدید پیدا کرده است، بدون آنکه با معنای اصلی تناقضی داشته باشد.²

1- علی شکوهی، عوامل و ریشه‌های دین‌گرایی از منظر قرآن و حدیث، چاپ اول، قم: بوستان کتاب، 1384.

2-1-6-دین در قرآن

واژه دین بیش از نود بار در قرآن با معانی ذیل به کار رفته است :

- 1- دین به معنای جزا و پاداش، مانند: مالک یوم الدین،
- 2- دین به معنای اطاعت و بندگی، مانند: قل انی امرت ان اعبد الله مخلصا له الدین
- 3- دین به معنای ملک و سلطنت، مانند: و قاتلوهم حتی لا تكون فتنه و يكون الدین لله.
- 4- دین به معنای شریعت و قانون، مانند: لکم دینکم ولی الدین.
- 5- دین به معنای ملت، مانند: قل اننی هدانی ربی الی صراط مستقیم دینا قیما مله ابراهیم

حنیفا.¹

- 6- دین به معنای تسلیم، مانند: ان الدین عند الله الاسلام.
- 7- دین به معنای اعتقادات، مانند: لا اکراه فی الدین.
- 8- دین به معنای کیش و آیین: در آیه 21 سوره شوری، آیه 28 سوره فتح، آیه 61 سوره صف، آیه 6 سوره کافرون، آیه 26 سوره غافر.

9- دین به معنای راز و نیاز: فاذا رکبوا فی الفلک دعوا الله مخلصین له الدین .
علامه طباطبایی در تفسیر این آیه شریفه می نویسد: دین سلسله‌ای از معارف علمی است که اعمالی را به دنبال دارد پس میتوان گفت: دین اعتقادات است و اعتقاد و ایمان از امور قلبی به شمار میرود که اکراه و اجبار بر آنها حکومت نمی کند. اکراه در اعمال ظاهری و افعال و حرکات بدنی و مادی اثر دارد.²

10- دین به معنای مجموعه معارف و احکام الهی، مانند: فلولا نفرمن کل فرقههم منهم طائفه لیتفقها فی الدین

در سایر موارد دین به معنای اطاعت، انقیاد، عبادت و پرستش است که البته مانع الجمع

1 - عبدالحسین خسرو پناه، *انتظار بشر از دین*، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، 1381، ص 47

2- همان، ص 48

نمی باشند.¹

3-1-6- دین در روایات

پیشوایان دینی اسلام، دین را به ارکان و ویژگیهایش از جمله ایمان، یقین، حب و بغض قلبی، معرفت داشتن، دوستی ورزیدن، اخلاق حسن، نورانیت، عزت طلب علم، مایه حیات و مانند اینها تفسیر کرده‌اند.

ارزیابی تعاریف دین در قرآن و روایات: بسیاری از تعبیر درباره دین در متون اسلامی، از جمله معنای جزا، پاداش، ملک و سلطنت به مقصود ما از دین در بحث کارکردهای اجتماعی دین هیچ ارتباطی ندارد و این اشاره‌ها به صفات و افعال الهی مرتبطند و پاره ای دیگر از تعبیر از جمله آیه 11 سوره زمر و احادیثی مانند غایه الدین الایمان، ان الدین کشجره اصلها الیقین بالله و... نیز به تبیین تدین و دینداری ناظرند، نه بیان حقیقت دین. بنابراین فقط دین در معانی اعتقادات و مجموعه معارف و احکام، با مباحث ما ارتباط می‌یابد. با توجه به آیات و روایات میتوان دین را به مجموعه ای از معارف، احکام، اخلاق و در یک کلام "ما جاء به النبی" تفسیر کرد.²

4-1-6- تعاریف اصطلاحی دین و عوامل اصلی بروز اختلاف در آن

برای دین تعاریف متعددی از سوی اندیشمندان مسلمان و غربی ارائه شده است و شمار آنها به قدری است که بسیار مشکل می‌توان آنها را جمع و شمارش کرد. ساموئل کینگ از اندیشمندان غربی اعتقاد دارد که از دین، هزاران تعریف ارائه شده است.³ به طور کلی چهار دسته عوامل در بروز تعدد و تنوع در تعریف دین می‌توان مطرح کرد:

1- علی شکوهی، پیشین، ص 28

2- عبد الحسین خسرو پناه، انتظار بشر از دین، پیشین، ص 50

3- ساموئل کینگ، جامعه شناسی، ترجمه مشفق همدانی، تهران: سیمرغ، 1355، ص 92

1- حوزه های دین پژوهی و مسأله تعریف دین

این که مسأله «تعریف» در میان رشته‌های دین‌پژوهی از چه جایگاهی برخوردار باشد و چقدر مورد اهتمام اندیشمندان آن حوزه قرار گیرد، بستگی به اثر و وضع دو ویژگی معرفت‌شناختی در آن دانش دارد:

الف. موضع و نگاه عالم برحسب «بی‌رونی» یا «درونی» بودن نسبت او با پدیده مورد مطالعه.

ب. ویژگی موضوع مورد مطالعه از نظر «نوعی» یا «مصدیقی» بودن آن.

برحسب این دو خصوصیت، فلسفه، جامعه‌شناسی و روان‌شناسی، جزء آن دسته از معارفی قرار می‌گیرند که به واسطه جستجوی ویژگی‌های «نوعی» و داشتن نگاه «بی‌رونی» به موضوع مورد مطالعه خویشتن، از دیگر رشته‌های دین‌پژوهی متمایز گشته و «تعریف» در آن، جایگاه مهمی یافته است. به همین دلیل است که شاهد فراوانی و تنوع «تعریف» نزد روان‌شناسان، جامعه‌شناسان و فیلسوفان دین می‌باشیم.

در مقابل، دسته دیگری از رشته‌های دین‌پژوهی مثل تاریخ و مردم‌شناسی قرار دارند که اگرچه از منظری «بی‌رونی» به پدیده مورد مطالعه خویشتن می‌نگرند، به علت تأمل «مصدیقی» در موضوع خویشتن، تعریف دین در آن، موقعیتی فرعی و اهمیتی حاشیه‌ای دارد. «کلام» از جمله علوم است که به جهت تقید و تخصصی‌ص موضوعی، از سنخ تاریخی و مردم‌شناسی است؛ ولی به دلیل نگاه درون‌دینی، از بقیه حوزه‌های دین‌پژوهی متمایز می‌گردد.¹

2- دین و مترادف های آن

هر لفظ به لحاظ معنایی که بر آن بار می‌گردد و فحوای که از آن فهمیده می‌شود، در دسته مشخصی از واژه‌های قریب‌المعنا جای می‌گیرد و با مجموعه اصطلاحات معینی

1- علیرضا شجاعی زند، تعریف دین و معضل تعدد، مجله نقد و نظر، شماره 19 و 20 تابستان و پاییز 1378، ص 241

ارتباط پیدا می کند. با این که الفاظ با مرادفهایشان هممنشی‌بند و در کاربردهای عامیانه نیز با تسامح به جای هم استعمال می‌شوند، ولی غالباً حاوی تباهی‌های قابل‌اعتنایی هستند که نمی‌توان آنها را در عبارتهای دقیق علمی با همان تسامح به کار برد و با سهولت به هم تبدیلی کرد.

«دین» از چنین الفاظی است که در عین دارا بودن معنای مشخص و ضیق، برحسب اعتبارهای مختلف، معانی متفاوتی بر آن بار شده و بعضاً، به خطا، با مفاهیمی متباین مترادف گردیده است. برخی از این مفاهیم مترادف عبارتند از: ایدئولوژی، ایمان، شریعت، ماوراءالطبیعه، الهیات و ... حال به اختصاربرخی از این مفاهیم را که در این پژوهش استفاده می‌شوند را توضیح می‌دهیم.

1-2- دین و ایدئولوژی

مکتب و مرام در فارسی، نزدیکی‌ترین معادل برای ایدئولوژی است. بدین اعتبار، نسبت میان «دین» و «مکتب»، عموم و خصوص من‌وجه است. یعنی ممکن است برخی از ادیان کامل‌تر، نقش یک مکتب و مرام دنیوی را به عهده‌گیری و کارکردهای ایدئولوژیکی بیابند؛ اما به طور قطع نمی‌توان تمامی یک دین را در یک مکتب یا ایدئولوژی خلاصه کرد. آنچه دین را از ایدئولوژی جدا می‌سازد و بر وسعت و دامنگیری آن می‌افزاید، افتراقی است که میان «غایات» این دو وجود دارد. در حالی که غایات‌الغایات ایدئولوژی‌ها، «آبادی دنیای» برای کامیابی هم‌اندیشان است، اصولاً دین، حتی ادیان دنیاپذیر، نظر به «دنیای دی‌گر» دارند. C.J.A روش دی‌گری را برای فرار از این ابهام و تخیل‌پیشنهاد می‌کند. او می‌گوید برای این منظور لازم است که بر خصایص نوعی ادیان مثل «اجرای مناسک عبادی» تاکید نمود؛ هرچند که ممکن است این جنبه در بعضی از ادیان نقش محوری نداشته باشد. دی‌گرانی هم بوده‌اند که بر وجود «ایده‌های متعالی»، توأم با «تقدس» و نگاه «غایت‌نگرانه» در دین به عنوان وجوه اصلی

تمایز دین از انواع مکاتب تاکی‌د نموده‌اند.^۱

2-2- دین و ایمان

«ایمان»، حلول «دین» در ضمیر شخصی افراد است. برخلاف جنبه خصوصی ایمان، دین جز در اجتماع تجلی نمی‌یابد. باید توجه داشت که گرچه ایمان، چیزی ضروری و انحصاری برای دین است، اما آنچه دین را صورتی اجتماعی می‌بخشد و ایمان را متجلی می‌سازد، عناصر دیگری حیات دینی است.

کارل بارت نیز در تمایز میان دین و ایمان با بیانی کلامی، قریب به همین رأی را اظهار می‌دارد. او می‌گوید: دین عبارت است از جستجوی انسان برای رسیدن به خدا، جستجویی که همیشه به یافتن خدای بی‌منتهی می‌شود که مطابق میل انسان است؛ اما ایمان مکاشفه خداست. به همین دلیل است که در برابر «جمعی» بودن دین، ایمان و مکاشفه، امری کاملاً «شخصی» می‌باشد.^۲

در مقارنه سریع میان ایمان و شریعت، دست‌کم سه وجه تمایز قابل تشخیص است:

1. جوهر شریعت، تکلیف است و التزام، و جوهر ایمان تخی‌ر است و اهتمام؛
2. بستگی داشتن شریعت به ذهن و رفتار، در مقابل اتکای ایمان به قلب و روان؛ و
3. جمعی بودن شریعت در مقابل شخصی بودن ایمان.

2-3- دین و شریعت

دین دو جزء دارد: «ایمان» که تبلور فردی و درونی آن است و از این رو کاملاً اختیاری و اکتسابی است و هیچ نوع تحمیل و اجباری را نمی‌توان بر آن جاری ساخت؛ و «شریعت» که تجلی خارجی باور و ایمان دینی است و نوعی تکلیف و بعضی شروط را

1- همان، ص 247

2- همان، ص 248

برای داشتن زندگی مؤمنانه، توصیه و تحمیل می‌نماید. طبعاً این جزء دوم به ادیان کامل‌تری که به حیات اجتماعی مؤمنان اهمیت می‌دهند، تعلق دارد و در ادیان غیر شریعتی جای‌گاه مهمی ندارد و جزء ذاتی آن محسوب نمی‌شود. به بیان دیگر، اگر دین را چنان امر فراگیری بدانیم که هر سه حیطه وجود آدمی یعنی «دل» و «ذهن» و «رفتار» را متأثر سازد، آنگاه «شریعت» نیز از اجزاء آن به شمار می‌آید.

شریعت در برخی تعابیر، چنان موسع دیده شده است که علاوه بر «اصول عقاید» و «احکام عملی»، حتی «توصیه‌ها و نواهی اخلاقی» را نیز شامل می‌شود. در چنین مفهومی، «شریعت» در برابر نهاده شده است؛ اما برداشت محدود از آن، شریعت را تنها به احکام عملی دین تقلیل می‌نماید و آن را با «فقه»، معادل می‌سازد. به اعتبار اخیر، شریعت جنبه‌ای از دین است که صرفاً ناظر بر افعال و رفتار مؤمنان است و حداکثر، به نیات آنان توجه دارد.¹

4-2- دین و مذهب

قطع نظر از معادلهای انگلیسی این دو مفهوم، معمولاً «دین» و «مذهب» در کاربردهای غیرفنی و عامیانه فارسی‌زبانان به مثابه بدیل یکدیگر به کار می‌روند. این ساده‌گرایی و تبدیلی نابجا، نه تنها ما را از در اختیار داشتن اصطلاحات متعدد با معانی متفاوت محروم می‌سازد، بلکه در بسیاری از موارد موجب خلط مفاهیم و دشواری تفاهم متقابل نیز گردیده است.

«دین» به عنوان معادل Religion، مفهوم فراگیری است که به کلیت دین، قبل از تجلی خارجی‌اش تعلق می‌گیرد. برحسب چنین تعبیری، تا زمانی که برداشتها و تلقی‌های متفاوت از دین واحد، در قالب گروههای کلامی مجزا، شکل نگرفته و رسمیت اجمالی و

1- همان، ص 249

2 همان، ص 253

تفصیلی نیافته است، چیزی به عنوان «مذهب» نیز هنوز به ظهور نرسیده است. تحقق بیرونی دین، در چارچوب یک «کلی‌سای واحد صورت می‌گیرد؛ ولی با بروز انشعاب در ساختار کلی‌سای واحد، مذاهب، (Denominations) گوناگونی که هریک انحصاراً داعیه اصالت و راست‌دینی دارند، سر بر می‌آورند. بر این اساس، مذهب نه مرادف و نه قسمی دین است؛ بلکه نوع خاصی از تجلی خارجی آن در میان پیروان می‌باشد.^۱

5-2- دین و ماوراءالطبیعه

مک‌گوئر معتقد است که اصولاً معتقدان به تعاریف «ماهوی»، در جهان‌شناسی خویش به انقسام ثنوی «طبیعی / ماوراءالطبیعی»، از هستی می‌رسند و جوهر دین را نیز در هستی ماوراءالطبیعی می‌یابند؛ این در حالی است که قائلان به تعاریف «کارکردی»، (Functional) بر انقسام «عرفی/قدسی»، آن هم در ذهن و تلقی معتقدان و نه در هستی خارجی پای می‌فشارند. با این تعبیر، «ماوراءالطبیعه» و «امر قدسی» دو امر متمایز و مبتنی بر فروضی متباین می‌باشند، گرچه مترادف قریبی می‌انشان جاری است و بعضاً از سر تسامح به جای یکدیگر به کار می‌روند.

نزد بسیاری از ادیان، آن بخش از هستی که در قلمرو ماوراءالطبیعه قرار دارد، در حاله‌ای از تقدس پوشیده است؛ با این حال، امر مقدس چیزی فراتر از این قلمرو است. در بعضی از ادیان، خصوصاً ادیان ابتدایی، امر مقدس یا «تابو» (محرم) صرفاً به ماوراءالطبیعه مربوط و محصور نمی‌گردد؛ بلکه برخی از اشیاء و امور طبیعی را نیز در بر می‌گیرد.^۲

3- دین و مبادی تعریف

یکی دی‌گر از مواضع بروز تعدد و اختلاف در تعریف دین، آن است که عالمان

1- همان، ص 254

2- همان، ص 255

دین‌پژوه مبانی و چارچوبهای متفاوتی را برای تعریف خویش برگزیده‌اند. طبعاً تعاریف حاصل از این تلاشهای نظری که نقطه عزیمت و محور تمرکز متفاوتی را اختیار کرده‌اند نیز مختلف خواهد شد. برخی از آن مبادی عبارتند از: تعریف حداقلی یا حداکثری، تعریف اشمالی یا حصری، حق یا محق بودن دین، ریشه، ذات یا کارکرد دین و ... که منشا بروز تنوع در تعریف دین گردیده‌اند.^۱

4- رهیافتهای نظری در تعریف دین

مهم‌ترین عامل ایجاد تنوع و تعدد در تعریف دین «رهیافتهای نظری» است. نسبت میان «تعریف» و «تبیین نظری» یک موضوع چنان وثیق و محرز است که با واکاوی دقیق، به راحتی می‌توان از یکی به دیگری رسید. هرچند که شرط نخست راهیابی اندیشه‌های مختلف به یکدیگر و ممکن شدن تضارب و چالش، وجود مفاهیم و مبادی مشترک و تعریف متفق‌علیه درباره یک موضوع می‌باشد؛ با این حال، تعاریف ارائه شده از دین به شدت تفریدی و غیرقابل امتثال و پذیری همگانی است و صبغه پرننگی از رویکرد ویژه و اختصاصی تعریف‌کننده را با خود دارد.^۲

بنابراینچه بیان شد می‌توان گفت که ارائه تعریفی جامع و کامل از دین که همگان بر آن اتفاق نظر داشته باشند، کار بسیار دشواری است. از این رو بر حسب موضوع پژوهش ابتدا تعاریف برخی از اندیشمندان مسلمان را که با الهام گرفتن از معارف زلال قرآنی و روایی به تعریف دین پرداخته‌اند مطرح می‌نماییم و در ادامه تعریف دانشمندان غربی را ذکر می‌کنیم.

4-1- تعاریف اصطلاحی دین از نظر دانشمندان اسلامی

اندیشمندان مسلمان از منظر درون دینی به تعریف دین پرداخته‌اند. حال به برخی از این

تعاریف اشاره می‌کنیم:

1- همان، ص 256

2- همان، ص 265

1- دین، مجموعه ای است شکل گرفته از معارف مربوط به مبدأ و معاد و قوانین اجتماعی (عبادات و معاملات) که از طریق وحی و نبوتی که صدق و درستی اش با برهان ثابت گشته و نیز مجموعه ای از اخبار و احادیث راست و درستی که پیامبر آنها را باز می گوید.¹

2- دین مجموعه عقاید، اخلاق، قوانین و مقرراتی است که برای اداره جامعه انسانی و پرورش انسانها باشد.²

3- دین در اصطلاح، به معنای اعتقاد به آفریننده ای برای جهان و انسان و دستورهای عملی متناسب با این عقاید است؛ از این رو کسانی که مطلقاً معتقد به آفریننده ای نیستند و پیدایش پدیده‌های جهان را تصادفی و یا صرفاً معلول فعل و انفعال‌های مادی و طبیعی می‌دانند بی دین نامیده می‌شوند. بنا به تعریف ذکر شده هر دینی از دو بخش تشکیل می‌گردد:

1- عقیده یا عقایدی که حکم پایه و اساس و ریشه آن را دارد مانند اعتقاد به وجود خداوند یکتا و دادگر و توانای مطلق، اعتقاد به معاد و ..

2- برنامه حرکت به سوی هدف که احکام و تکالیف نامیده می‌شود و اخلاقیات و احکام فقهی را تشکیل می‌دهد.³

4- دین مجموعه عقاید موروث قبول، درباره روابط انسان با مبدأ وجودی و التزام به سلوک و رفتار، بر مقتضای آن عقاید.

5- دین مجموعه معارف و قوانینی که خداوند- توسط پیامبران- برای راهنمایی و سعادت جامعه، تشریح نموده است.

6- دین یعنی اقرار به زبان و عمل به ارکان و اعتقاد به پاداش و کیفر در آن جهان. از مجموع تعاریفی که متفکران اسلامی برای دین بیان داشته اند می توان نتیجه گرفت

1- محمد حسین طباطبایی، *تفسیر المیزان*، جلد 1، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی، 1366، ص 431

2- عبدالله جوادی آملی، *شریعت در آینه معرفت*، قم: موسسه فرهنگی رجاء، چاپ اول، 1372، ص 111

3- محمد تقی مصباح یزدی، *آموزش عقاید*، ج 1، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، چاپ هفتم، 1370، ص 28

که :

دین مجموعه احکام و دستوراتی است که پروردگار جهان برای رستگاری جامعه بشری - بر پیامبران نازل کرده و اطاعت از این دستورها، بر همگان لازم است و برای آن پاداش اخروی منظور شده است و این دستورها بر نوعی شناخت و اعتقاد به مبدأ هستی، انسان و معاد اتکا دارد.¹

2-4- تعاریف اصطلاحی دین از نظر دانشمندان غربی

دانشمندان غربی نیز تعاریف گوناگونی را برای دین ارائه کرده اند که هر کدام بر جنبه خاصی از دین تأکید نموده اند. که اینک به بیان برخی از این تعاریف می پردازیم:

1- تعاریف روان شناختی دین

در این تعاریف بر اساس اصول و قواعد روان شناختی به تحلیل دین و پدیده های دینی پرداخته شده است. در این نوع تعاریف، تأکید بر امور فردی، منافع شخصی و جنبه های اخلاقی بیش از هر امر دیگری کاملاً مشهود است. در ذیل تعدادی از این تعاریف روان شناسان را مطرح می کنیم:

1-1- تعریف ویلیام جیمز:

پروفسور ویلیام جیمز در کتاب «انواع تجربه دینی»، دین را به معنای احساسات، اعمال و تجربیات هر یک از افراد بشر در خلوت خودشان دانسته است.

2-1- تعریف آلبرت رویه:

آلبرت رویه یکی از مورخان ادیان، دین را بیش از هر چیزی مبتنی بر نیاز بشر در پی بردن به یک ترکیب هماهنگ بین سرنوشت خودش و عوامل گوناگون اثر گذار در جهان، استوار می داند.²

1 - علی شکوهی، پیشین، صص 33-34

2- اسد رشیدی تبریزی، کارکرد دین، قم: تولی، 1386، ص 37

2- تعاریف جامعه‌شناختی دین

تعاریف جامعه‌شناختی دین تعاریفی هستند که جنبه‌های جامعه‌شناختی با وضوح بیشتری در آنها انعکاس یافته است. از میان تعاریف جامعه‌شناسان به موارد زیر اشاره می‌کنیم:

1-2- تعریف امیل دورکیم: دین عبارت است از دستگامی همبسته از اعتقادات و اعمال مربوط به امور لاهوتی، یعنی مجزا [از امور ناسوتی]، ممنوع؛ این باورها و اعمال همه کسانی که پیرو آنها هستند، در یک اجتماع اخلاقی واحد بنام کلیسا [یا امت] متحد می‌کنند.¹

2-2- تعریف پارسنز: دین یعنی مجموعه‌ای از باورها، اعمال، شعائر و نهادهای دینی که افراد بشر در جوامع گوناگون بنا کرده‌اند.

این تعریف به باورهای دینی که بخش مهمی از حقیقت دین را تشکیل می‌دهد اشاره می‌کند؛ ولی اینگونه تعاریف به طور عمده باورهایی را مد نظر دارند که به متدینان به دین نسبت می‌دهند؛ اعم از اینکه جزء حقیقت دین به شمار آیند و یا به صورت خرافات یا بدعت به دین استناد داده شوند.

3- تعاریف احساسی و اخلاقی

در این تعاریف به بیش از یک بعد دین یعنی اخلاق و احساس انسانها توجه شده است. نمونه‌هایی از این تعاریف را ذکر می‌کنیم:

1-3- تعریف ماتیو آرنلد: دین همان اخلاق است که احساس و عاطفه به آن تعالی، گرما و روشنی بخشیده است.²

2-3- تعریف انیشتین: به نظر انیشتین مذهب عبارتست از مجموعه احساس عارفانه در قابل قوانین جهان و احساس مسئولیت اخلاقی در مقابل هموعان ما.³

1- امیل دورکیم، *صور بنیانی حیات دینی*، ترجمه باقر پرهام، تهران، نشر مرکز، 1383، ص 62

2- عبد الحسین خسروپناه، *انتظار بشر از دین*، پیشین، ص 51

3- همان، ص 52

4- تعاریف معرفتی و اعتقادی

در این تعاریف غالباً ابعاد اعتقادی و معرفتی دین مبنای تعریف آن قرار گرفته‌اند. که به بعضی از این تعاریف اشاره می‌کنیم:

1-4- تعریف اسپنسر: دین، اعتراف به این حقیقت است که کلیه موجودات، تجلیات نیرویی هستند که از علم و معرفت ما فراتر است.

2-4- تعریف روپل: دین، ادراک رابطه‌ای است بین جان بشر و جان مجهول الکنهی که انسان تسلط او را بر خود احساس و نعمت جوار او را آرزو می‌کند.

بر اساس این تعریف اگر خداوند، حقیقتی مجهول الکنه و فراتر از علم و معرفت بشری باشد، چگونه می‌توان به وسیله آن نیازهای آدمیان را بر آورد. مسلمانان به مجهول الکنه بودن خدا اعتراف می‌کنند؛ ولی معرفت به صفات الهی را میسر می‌دانند.

5- تعاریف طبیعت‌گرایانه، ماتریالیستی

1-5- تعریف اس داینخ: دین، مجموعه‌ای از اوامر و نواهی است که مانع عملکرد آزاد استعدادهای ما می‌شود.

این تعریف بر اساس پیش فرض ملحدانه ارائه شده است. علاوه بر این اوامر و نواهی الهی نه تنها مانع رشد استعدادهای انسانها نیستند بلکه در فعلیت بخشیدن به استعدادهای کمال انسان مؤثرند.¹

البته تعاریف دیگری از دین شده است که به خاطر رعایت اختصار از ذکر آنها خودداری می‌کنیم. هر یک از تعاریف فوق از منظر برون دینی به تعریف دین پرداخته‌اند. اضافه بر این بر بیش از یک جنبه دین تأکید ندارند. به اعتقاد آلستون اگرچه نمی‌توان مرز مشخصی بین دین و غیر دین ترسیم کرد، اما بهترین شیوه تعریف دین این است که یک الگوی کاملاً مشخص دینی را بر گزینیم و ابعاد و خصایص آن را دقیقاً شرح دهیم. آنگاه موارد مشکوک را با آن

مقایسه کرده و وجوه اشتراک و افتراق هر مورد را با الگوی مورد نظر مشخص سازیم . بدین ترتیب مفهوم دین مفهومی تشکیکی و ذو مراتب می شود که بر طیفی از پدیده‌ها که بعضی دینی تر از بعضی دیگرند اطلاق می شود و از نقص و کمال برخوردار است . آلستون بر اساس این خط مشی مشخصه‌های اختصاصی دین را چنین بیان می کند:

- 1- اعتقاد به وجودات فوق طبیعی (خدایا)؛
 - 2- تفکیک میان اشیای مقدس و غیر مقدس؛
 - 3- اعمال و مناسکی که بر امور مقدس تکیه دارد؛
 - 4- قانونی اخلاقی که اعتقاد به مصوب بودن آن از ناحیه خدایان وجود داشته باشد؛
 - 5- احساساتی که مشخصه دینی دارند (خشیت، احساس رمز و راز، احساس گناه، پرستش) که به نظر می آید در محضر امور مقدسه و در خلال انجام مراسم سر بر می آورند و به تصورات مربوط به خدایان مرتبط اند؛
 - 6- دعا و دیگر صور ارتباط با خدایان؛
 - 7- یک جهان بینی یا یک تصور عام از جهان به عنوان یک کل، و موقع فرد در آن. چنین تصویری تشخیص غایتی فراگیر برای جهان و اشاره به اینکه جایگاه فرد در آن چیست را در برمی گیرد؛
 - 8- نظامی کم و بیش کامل در مورد حیات فرد، که بر جهان بینی مبتنی است؛
 - 9- یک گروه اجتماعی که امور فوق آنها را به هم پیوسته است.
- فهرست خصایص دین ساز یاد شده، نسبتاً جامع است و تقریباً همه ابعاد دین را در بر می گیرد. هر چند آلستون معترف است که این شرایط لازم و کافی نیستند، اما در عین حال به نوعی در دین بودن دین نقش دارند.¹

1- ابوالقاسم فنایی، *درآمدی بر فلسفه دین و کلام جدید*، قم: انتشارات اشراق، 1375، صص 114-115

2-6- تعریف جامعه

واژه جامعه مونث جامع به معنی گردآورنده، گردکننده، غلی که بر گردن و بر دست نهند، جرگه، اجتماع، حوزه، حلقه، هیئت اجتماع، مردم یک کشور یا شهر یا ده آمده است.¹ جامعه در زبان فرانسه societe و در زبان انگلیسی society که هر دو از واژه socieum لاتین گرفته شده اند و به معنی دوست، رفیق، متحد و همراه است.² این مفهوم علیرغم کاربردهای فراوانش، هنوز تعریفی مورد اتفاق نیافته است.

اسپنسر بر این اعتقاد است که ویژگی خاص جامعه همکاری بین اعضای آن است. همچنین گینسبرگ بر وحدت رفتار، یا به زعم لیتن بر «وحدت و اشتراک شخصیت اساسی» تأکید نموده، چنین تعریفی از جامعه ارائه می دهد: «جامعه شامل مجموعه ای از افراد است که با یکدیگر بر اساس روابط یا شیوه های خاص رفتاری که آنان را از دیگران (آنانکه دارای چنین روابطی نیستند) رفتاری مشابه ندارند) متمایز می سازد، وحدت یافته اند.»

لیکن، همکاری، وحدت، ویژگی های اساسی شخصیت، تمایز از دیگران (اعضای جوامع دیگر) در تعریف جامعه کافی به نظر نمی رسد از اینرو لیتن می نویسد:

«جامعه شامل گروهی از افراد است که با یکدیگر در جریان طولانی زندگی کار میکنند؛ جامعه دارای سازمان است و افراد متعلق بدان نیز خود را از آن میدانند». گذشته از این در شناخت ویژگیهای جامعه بر ابعاد دیگری مانند قلمرو جغرافیایی، تداوم، روابط پیچیده اجتماعی و تقسیمات درونی (وجود انواع قشر بندی اجتماعی) نیز تأکید شده است.³

1- منصور وثوقی و دیگران، مبانی جامعه شناسی، چاپ یازدهم، تهران: انتشارات خردمند، 1376، ص 49

2- همان، ص 50

3- باقرساروخانی، درآمدی بر دایرة المعارف علوم اجتماعی، ج 2، چاپ سوم، تهران، انتشارات کیهان، 1380،

صص 806-807

3-6-تعریف کارکرد و انواع آن

به نظر می‌رسد مفهوم کارکرد در آغاز توسط اسپنسر از فیزیولوژی اخذ و وارد علوم اجتماعی شد. او جامعه را همچون موجود زنده ای می‌دانست که تمامی اعضای آن به هم پیوسته‌اند.

1-3-6- مفهوم کارکرد:

کارکرد از ریشه لاتینی *functio* به معنای انجام یک وظیفه گرفته شده است. اصطلاح کارکرد (*function*) همانند سایر مفاهیم علوم اجتماعی از معنای واحد و روشنی برخوردار نیست و در زمینه‌های مختلف معانی مختلفی دارد که عبارتند از:

1- در نظام اداری: کارکرد خدمت، وظیفه و کاری است که هر یک از اعضاء در این نظام انجام می‌دهد، از این رو به کارمند فونکسیونر می‌گویند، بدیهی است که در اینجا منظور از کارکرد، کار فردی است یا به عبارت بهتر همان پایگاه است که فرد در آن قرار دارد و منزلت شغلی او بدان مربوط است.

2- در ریاضیات: کارکرد دقیقاً در معنای تابع به کار رفته است و هنگامی که گفته می‌شود A کارکردی است از B یعنی هر یک از مقادیر مختلف A متناظر است با مقداری از B. دورکیم تا حدی همین معنا را در رابطه با عوامل خودکشی مد نظر داشت، چه به نظر او درصد خودکشی تابعی از درجه نابسامانی جامعه و گروه اجتماعی است.

3- در زیست شناسی: کارکرد به طور عمده به معنای فعالیت است که هر اندام بر عهده دارد و معمولاً به فیزیولوژی اندامها مربوط می‌شود، مانند کار قلب که خون را به تمام بدن می‌رساند، جامعه شناسی و مردم شناسی بیش از همه از زیست شناسی الگو برداری کرده‌اند، آنچه مورد تقلید قرار گرفته است، عبارت است از رابطه هر عضو زنده با کل و مجموعه هماهنگی که ناشی از کارکردهای متفاوت اما همگن اعضاست.

4- در تبیین علی امور معمولاً کارکرد به معنی نقش یا اثری است که هر پدیده در زنجیره پدیده هایی که با آنها مرتبط است باقی می گذارد. دورکیم در تقسیم کار اجتماعی، کارکرد را در همین معنی به کار برده است.

5- کارکرد در معنی فعالیت سودمند نیز به کار رفته است، فعالیتی که در جامعه به نیازی پاسخ می دهد و هدفی را تحقق می بخشد.

6- کارکرد به معانی: وظیفه، معلول، عمل، فایده، انگیزه، غایت، نیت، نیاز، نتیجه و حاصل نیز به کار رفته است. در اکثر موارد این معانی مکمل یکدیگرند، اما در زمینه های مختلف معانی آنها باهم فرق می کند.¹ کارکرد در اصطلاح جامعه شناسی وقتی به دین نسبت داده می شود، مقصود معنای عام آن است که شامل خدمات، غایات و اغراض، آثار و تبعات پنهان و آشکار، مقصود و غیر مقصود دین به جامعه می شود که قوام، بقا و تعادل آن را در پی دارد؛ اما در حوزه دین پژوهی و در این تحقیق، مقصود از کارکرد دین، مطلق خدمات و آثار دین در جامعه و افراد آن است.²

جامعه شناسی بیش از همه بر سه معنی «کار، وظیفه و نقش» تأکید می کنند. به عبارت دیگر فونکسیون عبارت از کارکردی است که هر پدیده در نظام اجتماعی دارد.³ هر یک از اجزاء نظام اجتماعی دارای فعالیت ها یا کارکرد هایی هستند. یعنی نه تنها وجود دارند، بلکه فعالیت هایی می کنند و این فعالیت ها دارای آثار و نتایجی است. آثار و نتایج یا کارکرد هر یک از این فعالیت ها را به چند اعتبار می توان مورد تجزیه و تحلیل قرار داد. نخست، به اعتبار کارکردی که برای خود یا اجزاء دیگر یا نظام اجتماعی و حتی برای افراد جامعه دارند. دوم، به اعتبار اینکه آثار و نتایج یا کارکرد حاصل از عملیات آنها برای خودشان یا برای اجزاء دیگر و

1 - غلامعباس توسلی، *نظریه های جامعه شناسی*، چاپ سوم، تهران، انتشارات سمت، 1371، ص 217

2 - محمد حسن قدر دان قراملکی، *کارکرد دین در انسان و جامعه*، مجله قیاسات، شماره 28، سال هشتم، تابستان

1382، ص 161

3- غلامعباس توسلی، *نظریه های جامعه شناسی*، پیشین، ص 217

کل نظام اجتماعی آشکار یا پنهان، مناسب یا نامناسب است.¹

2-3-6- کارکردهای مناسب و نامناسب

کارکردهای مناسب یا مطلوب (eufunction): در صورتی که عملیات و کارکردهای یک نهاد اجتماعی یا گروه و طبقه اجتماعی یا ارزش‌های اجتماعی و یا قواعد و دستورالعمل‌های اجتماعی یا یک جنبش اجتماعی و رفتار جمعی که جملگی اجزاء نظام اجتماعی هستند یا برای خودشان یا برای اجزای دیگر یا برای کل نظام اجتماعی، و یا برای همگی مثبت باشد، یعنی به وجود و فعالیت‌ها و دوام و بقای آنها خللی وارد نیارد و به دوام و بقای آنها مدد رساند، می‌گوییم فعالیت آن جزء مورد نظر دارای کارکرد مثبت است. ² به عبارت دیگر زمانیکه کارکردی انطباق با نظام اجتماعی را موجب شود، یا نیازهای اساسی را پاسخ دهد کارکرد مطلوب خوانده می‌شود.³

کارکرد نامناسب یا نامطلوب (dysfunction): در صورتی که عملیات یک جزء نظام اجتماعی به دوام و بقا و نظم و ترتیب اجزاء دیگر و یا کل نظام اجتماعی خللی وارد آورد دارای کارکرد نامناسب است.⁴

از نظر مرتن کارکردهای اجتماعی یا مطلوب هستند یا نامطلوب (کژکارکرد). ویلیام گود در اثرش «دین در بین مردم ابتدایی» به سال 1957 در مواردی چند به سلسله فعالیت‌ها یا اعمالی می‌رسد که دارای نتایج مشخص برای نظام نیستند. به نظر وی در این صورت، نه به کارکرد و نه کژکارکرد خواهند بود.⁵

1- احمد اشرف، مفهوم‌ها و مکتبها: فونکسیونالیسم، نامه علوم اجتماعی، شماره 1، 1347، ص 26

2- همان، ص 27

3- باقر ساروخانی، پیشین، ص 304

4- احمد اشرف، پیشین، ص 27

5- باقر ساروخانی، پیشین، ص 304

3-3-6- کارکردهای آشکار و پنهان

مرتون بین کارکردهای مختلف یک نظام که در تحلیل کارکردی اهمیت به سزایی دارند تمایز قائل شده است. از نظر او هرپدیده دارای کارکرد(چه در جهت مطلوب یا نامطلوب) میتواند دارای کارکردهای آشکار یا پنهان باشد.

کارکردهای آشکار (manifest function) آن دسته از کارکردهاست که آشکارا در نظام نقشی ایفا می کنند و تایید وجود آنها به هیچ گونه تجسس و تعبیر خاصی نیاز ندارد. مثلا وظیفه نظام مالیاتی برآوردن هزینه های دولت است، اما ممکن است غیر مستقیم با تعدیل ثروت ارتباط داشته باشد.

کارکردهای پنهان (latent function) بر نتایج نامرئی و آثار غیر منتظره و غیر قابل رؤیت عادات و رسوم اجتماعی دلالت دارد. لیکن باید گفت که هر دو نوع کارکرد همواره حضور دارند، زیرا آثار و نتایج آنها محرز است. بعلاوه تفکیک میان عوامل آشکار و پنهان از جهت نظری دشوار است. وجود کارکردهای پنهان حاکی از این است که دگرگونی و انسجام اجتماعی حداقل تا حدودی غیر قابل کنترل و طرح ریزی است و تشخیص آنها ساده نیست؛ زیرا هرکجا کارکردهای نامرئی وجود داشته باشد می تواند آثار و نتایج شناخته شده و پیش بینی شده را دگرگون کند و آثار دیگری بجز آثار و نتایج مورد نظر به بار آورد.¹

4-3-6- کارکرد اجتماعی

مفهوم کارکرد اجتماعی در قرن 19، و به صریح ترین وجه توسط هربرت اسپنسر تنظیم شده بود و بر قیاسی دیرین بی بن جامعه و ارگانیسم اتکا داشت. اولین بار دورکیم بود که شکل دقیق و تنظیم شده ای از این مفهوم را ارائه داد. ای شان کارکرد یک نهاد اجتماعی را مطابقت آن نهاد با نیازهای ارگانیسم اجتماعی تعریف کرد.²

1- غلامعباس توسلی، پیشین، صص 222-223

2- تنی بی. باتامور، جامعه شناسی، ترجمه سید حسن منصور و سید حسن کاجاهی، چاپ دوم، تهران شرکت سهامی کتابهای جیبی با همکاری انتشارات فرانکلین، 2536، صص 52

4-6- انسان شناسی

هر منظومه ی معرفتی را که به بررسی انسان و ی ا بعدی از ابعادی وجودی انسان و ی ا گروه و قشر خاصی از انسان ها می پردازند، می توان انسان شناسی نامید. انسان شناسی انواع مختلف و متنوعی دارد که، به لحاظ روش و ی ا نوع نگرش، از ی کدی گز متمایز می شوند. انسان شناسی را می توان بر اساس روش به انسان شناسی تجربی، عرفانی، فلسفی و دینی تقسیم کرد و با توجه به نوع نگرش، به انسان شناسی کلان ی ا کل نگر و انسان شناسی خرد ی ا جزء نگر دسته بندی نمود.¹

5-6- هستی شناسی

هستی شناسی به نوع نگرش و شناخت از خدا و جهان و ارتباط آن دو بر می گردد.²

6-6- روش شناسی

روش شناسی شناخت شیوه های اندیشه و راه های تولید علم و دانش در عرصه معرفت بشری است و موضوع این دانش، روش علم و معرفت است.³ قصد ما در این پژوهش مقایسه کارکردهای اجتماعی دین از دیدگاه دورکیم و علامه طباطبایی است بدین منظور الگویی را که بر اساس آن به بررسی تطبیقی این دیدگاهها می پردازیم مطرح می نمایم تا روند انجام کار را روشن کرده باشیم.

1 - محمودرجبی، *انسان شناسی*، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، 1379، ص 17

2 قربانعلی قربانزاده سوار *مبانی مصلحت عمومی در اندیشه امام خمینی*، تهران: چاپ اول، پژوهشکده امام خمینی و

انقلاب اسلامی، 1381، ص 81

3 محسن رضوانی، *اشتراک و روش شناسی فهم فلسفه اسلامی*، مجله علوم سیاسی، شماره 28، 1383، ص 7

علاّمه طباطبایی	دورکیم	وجوه اشتراک و افتراق اندیشه ها
		واقعیت دین
		کارکرد دین بر حسب نوع نگرش
		پیش فرض ها (در تعریف دین)
		روش شناسی
		هستی شناسی
		انسان شناسی
		مبانی نظری
		منشأ دین
		نوع رابطه دین و جامعه
		رابطه دین و اخلاق
		علت دوام دین
	از نقص به کمال (بر حسب استعداد بشر)	حرکت ادیان
		کارکرد دین بر حسب قلمرو آن
		کارکرد اجتماعی دین بر حسب ابعاد آن

7- پیش فرض ها

حضور دین در زندگی اجتماعی انسان یک ضرورت به نظر می رسد. آنچه که مسلم است این است که دورکیم و علاّمه طباطبایی هر دو دین و قوانین دینی را مؤثرترین عنصر در زندگی اجتماعی انسان می دانند و به کارکردهای اجتماعی آن توجه دارند.

8- روش پژوهش

در این پژوهش سعی ما بر این است که به بررسی تطبیقی کارکردهای اجتماعی دین از دیدگاه دورکیم و علاّمه طباطبایی بپردازیم. تطبیق یا مقایسه عبارت است از بررسی شباهتها و تفاوتها. بنابراین مقایسه زمانی صورت می گیرد که دو پدیده دارای جهاتی از تشابه یا اختلاف باشند. روش مقایسه ای روشی مبتنی بر مقایسه دو یا چند گروه، دو یا چند جامعه و حتی دو

یا چند فرد است که موضوع مقایسه‌اند. علاوه بر این مقایسه می‌تواند بین ویژگی‌های خاص گروه یا فرد یا جامعه در زمانهای مختلف صورت گیرد.¹

با توجه به این مقدمات، ابتداءً با مطالعه اکتشافی آثار دورکیم و علامه طباطبایی می‌پردازیم و مطالب مرتبط با کارکردهای اجتماعی دین را یادداشت کرده و سپس با استفاده از روش تطبیقی به مقایسه دیدگاههای آنان در زمینه مورد پژوهش می‌پردازیم و وجوه اشتراک و افتراق دیدگاههای آنان را در باب کارکردهای اجتماعی دین استخراج می‌کنیم.

9- روش گرد آوری اطلاعات

روش جمع آوری اطلاعات به صورت کتابخانه ای است. در این روش به مطالعه و فیش برداری از آثار مرتبط با موضوع پرداخته و از این طریق با استفاده از منابع دست اول و دست دوم به جمع آوری اطلاعات در زمینه کارکردهای اجتماعی دین می‌پردازیم.

10- سازماندهی پژوهش

سازماندهی مباحث این پژوهش به شرح زیر است:

فصل اول: کلیات و مفاهیم

فصل دوم: دیدگاههای اساسی در باره کارکردهای دین

فصل سوم: دین و کارکردهای اجتماعی آن از دیدگاه دورکیم

بخش اول: کلیاتی در باره دورکیم

بخش دوم: کارکردهای اجتماعی دین از نظر دورکیم

فصل چهارم: دین و کارکردهای اجتماعی آن از دیدگاه علامه طباطبایی

بخش اول: کلیاتی درباره علامه طباطبایی

1- باقر ساروخانی، روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی، ج 2، چاپ سوم، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات

بخش دوم: دین و کارکردهای فردی و اجتماعی آن از دیدگاه علامه طباطبایی

فصل پنجم: بررسی تطبیقی دیدگاهها و نتیجه گیری

بخش اول: وجوه اشتراک دیدگاههای دورکیم و علامه طباطبایی

بخش دوم: وجوه افتراق دیدگاههای دورکیم و علامه طباطبایی

نتیجه گیری